

(Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 1958. 99 I. (Irodalomtörténeti Füzetek 16. szám.)

Sükösd Mihály jó felkészültséggel, történeti és irodalmi jártassággal fogott feladatra megoldásához, és egészében helyesen rajzolta meg Weszprémi alakját. Elhíhetően mutatja be a külföldi polgári társadalmából hazakerült debreceni orvos vergődését az ott megismert-höz képest elmaradott hazai viszonyok között, érzékelteti Mária Terézia vallási türelmetlenségének és a református ortodoxiának kijelentéseit, jól veszi észre a terézianizmus és jozefinizmus nyomán minden művelt magyarban felvetődő problémát, és megpróbálja azt Weszprémivel kapcsolatban elemezni is; helyesen ítéli meg hőse magyar nyelvű könyveinek népfelvilágosító jellegét és megnyugtatóan sorolja Weszprémi főművét, a magyarországi orvosok életrajzgyűjteményét a XVIII. századi historia litterariák elég népes családjába. Sükösd lényeges új anyagot is mutat be munkájában: a fiatalság éveinél feldolgozza Weszprémi naplóját; hosszan foglalkozik az orvos filozófiai értekezésével; az öregkor tárgyalásánál azzal lép meg, hogy Weszprémi saját kezével lemásolta és a jakobinus-per keltette országos rémület légkörében is megőrizte Hajnóczy nevelésügyi megjegyzéseit. Egyetlen jelentős forrásanyag maradt felhasználatlanul, Weszprémi levelezése, melyet az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őriz.

Sükösd portréja azonban számos kiválósága, maradandó eredménye mellett is eléggé „madártávlatból” felvett kép benyomását teszi az olvasóra, s ez a szemlélet a helyesen felismert fővonások kidolgozásának elhanyagolásában, kézenfekvő, sőt kézben levő adatok összekapcsolásának elmulasztásában éppúgy tettenérhető, mint a könnyen javítható tárgyi tévedések fölötti átsiklásban, a stílus helyenkénti pongyolosságában és a latin szövegek magyar fordításának hibáiban. Egy recenzió keretében nem térhetünk ki minden kérdésre, ami Sükösd Weszprémiképével kapcsolatban felmerülhet; hivatottság nélkül nem beszélhetünk olyan dolgokról sem, melyeknek elbírálására a filozófia- vagy orvostörténet művelői az illetékesek. Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül a munka azon részleteit, amelyek hiányos környezetrajzuk miatt nemcsak Weszprémi életútjának bizonyos szakaszait mutatják be helytelenül, hanem olykor a XVIII. századi magyar művelődés kutatóinak szélesebb körét is zavarba ejthetik. A terézianizmus és jozefinizmus magyarországi érvényesülésére, az ettől elválaszthatatlan hazai népfelvilágosító irodalom kérdéseire és a historia litterariakra gondolunk elsősorban.

Sükösd Mihály igen határozottan és tudtunk szerint elsőnek mutat rá a Mária Terézia és II. József uralkodása alatt érvényesülő „felvilágosult abszolútizmusnak” Weszprémi gondolkodására tett jelentős hatására. Az ezt tárgyaló fejezetben azonban a szerző jobbára az idegen uralkodóház és a magyar nemzeti törekvések ellentétét hangsúlyozza, és Weszprémi lojalitásának tanúbizonyságai után csak utalásokat olvashatunk az új bécsi egyházpolitikáról, deizmusról, racionalizmusról, amik pedig a XVIII. század leghaladóbb magyarjait tették ideig-óráig a kormányzat híveivé, s mikor ez a tény mégis szóba kerül, mentőtanúként a jozefinista Kazinczynak pusztá neve idéztetik meg. Sükösdnek e kérdéssel kapcsolatban nem lett volna szabad említetlenül hagyni olyan tényeket, mint a hazai közoktatási szervezet kialakítása, az egyetem reformja és Budára, majd Pestre helyezése, a gazdasági politika, amely a gyarmati sorsra kárhordozó vámrendszer mellett a mezőgazdaság színvonalának emelésére is törekedett, és főleg nem lett volna szabad megfeledkeznie III. Károlynak, a királynőnek és fiának „népjóléti” politikájáról, s ezen belül is a gyógyszerárk és az orvosképzés megszervezéséről. A kérdést már több disszertáció feldolgozta (Ember Győző, Gönczi Magdolna), a rendeleteket pedig hatalmas forráskiadványban publikálta Linzbauer Ferenc.

Az osztrák felvilágosult abszolútizmus eme vonatkozásainak elhanyagolásával függ össze, hogy Sükösd nem tárgyalja megfelelő összefüggésben Weszprémi népfelvilágosító munkásságát. Úttörő jelentőségű az a megállapítás, hogy ilyen, a szó szoros értelmében vett felvilágosító irodalom létezett Magyarországon, amellyel érdemes lenne foglalkozni; még jelentősebb talán, irodalomtörténeti szempontból, az a felismerés, hogy e népszerűsítő művek valószínűleg rendkívül jelentősek lesznek még a Bessenyei nyelvi programjának előzményeit feltáró kutatásokban. Nem igaz azonban, hogy Pápai-Páriz *Pax corporisa* lenne az első ilyen jellegű magyar könyv, tévedés azt állítani, hogy utána Weszprémi az első felvilágosító szándékú szerző. A régi szlovák irodalom történetében kiemelkedő hely illeti meg Weber Jánost, aki a három legfontosabb magyarországi nyelven pestis ellen védő *Amuletumot* adott ki (1645); ide tartoznak a felvidéki olajokat ajánlgató kiadványok és a Schola Salernitana egészségi szabályainak fordítása is: mindez még Pápai-Páriz előtt vagy vele egyidőben. Weszprémi közvetlen előzményeire

magából a *Biographiából* gyűjthetett volna adatokat Sükösd. Gömöri Dávid, Madai Dávid Sámuel, Neuhold János Jakab és Perliczi János Dániel könyvecskéit a debreceni orvos jól ismerte, Neuhold munkájának újabb kiadását annak idején Debrecen városa fontolóra is vette. A felsoroltak (és a nem említettek) persze nem mind képviselik a felvilágosító irodalomnak azt a tisztá típusát, amit Weszprémi könyvei: egy részük nyereségre vágyó patikusok és gyógyszer-előállító orvosok üzleti reklámjai voltaképpen, s a kétféle kiadványfajta különbségét, valamint ezek szerepét a felvilágosító irodalom hazai fejlődésében a jövő kutatásának kell megállapítania. A lényeg véleményünk szerint az, hogy már Weszprémi fellegelő előtt voltak orvosi könyvek magyarul (és más hazai nyelveken) Magyarországon a „nép”, közelebről a „cselédés gazdák”, voltaképpen a latinul nem tudó olvasókörzéség használatára.

Miben áll akkor Weszprémi jelentősége? A helyes felelet megadásához néhány tényre kell felhívunk a figyelmet. A *Bábamesterség* eredetijének szerzője, Heinrich Johann Crantz nem egyszerűen német születésű tanár volt, hanem a Mária Terézia alatt átszervezett bécsi egyetem professzora, műve a birodalom népeinek szánt felvilágosító munka; Van Swieten sem egyszerűen „tudós barát és pártfogó”, hanem az említett átszervezés tervezője és végrehajtója, a királynő tanácsadója, Bécs egyik legbefolyásosabb embere. Legyünk tisztában vele: Van Swieten levele nem „véletlenül” került a *Rövid oktatás* elé és ne tagadjuk le azt sem, hogy a *Bábamesterséget* a bécsi „pártfogó” ajánlotta a lefordításra, azért, mert a munka magyar nyelvű kiadása megfelelt a birodalmi politika legújabb törekvéseinek. Van Swieten pontosan tudta, mit nyújt át Mária Teréziának, és Weszprémi jól kiérdemelte az aranyérmét, amit egyébként élete végéig sem szégyellt mutogatni, és *Biographiájának* végén épp úgy kiadta a képét, mint bécsi pártfogójának hozzá intézett hét levelét. Weszprémi mindezzel elsőnek vállalt közösséget a Habsburg-politika említett törekvéseivel, s ebben azután más hazai orvosok is követték (Dombi Sámuel, Rác Sámuel). Úgy gondoljuk, meg kellett ezt ilyen világosan mondanunk Weszprémiről: a maga helyén és megfelelő összefüggésben. Hajnóczyról is meg szoktuk mondani, hogy II. József alatt alispáni tisztséget viselt, és nem titok Kazinczyról sem, hogy hivatali szolgálata idején a császár német nyelvi rendeletének végrehajtásában működött közre. Más kérdés azután, hogy Weszprémi mennyire elégedett meg a kormányzat intézkedéseivel, és milyen reformterveket érlelt ki a hazai viszonyok megjavítására. Sajnos, ezzel a kérdéssel ke-

veset foglalkozik Sükösd. Valószínű pedig, hogy így lehetne magyarázni Weszprémi Terézia és József uralkodása alatti magatartását. Talán érthetőbbé válnék az is, hogy az orvos — népfelvilágosító munkásságát abbahagyva — életrajzgyűjtemény írására adta magát, és megmagyarázható lenne az a Sükösdnél nyomatékosan kiemelt tény, hogy a *Biographia* végül túllépett műfaja keretein. Nem lehetetlen, hogy ez az elformatlanodás azért következett be, mert a mű egyre inkább a nemzeti történelem adatainak tárházává bővült, mint ahogy Weszprémi is élete végére orvosból történelemszé fejlődött, s mint ilyen a nemzeti politika és művelődés legaktuálisabb kérdéseire szolt hozzá. (*Elmélkedések a koronáról* — II. József halála után!)

Lenne néhány megjegyzésünk a *Biographia* tárgyalásával kapcsolatban is. Amilyen világosan látja Sükösd, hogy az orvos főműve a század historia litterariának csoportjába tartozik, olyan értetlenül áll szemben azzal a korhoz kötött szemlélettel, amely e művekben természetszerűen megnyilvánul. A szerző nagyon jól tudja, hogy a XVIII. századi historia litterariák íróinak felfogása szerint a „magyar irodalomba tartozik... minden, amit valaha a legtágabb értelemben vett Magyarországon — tehát Erdélyben, Horvát- és Szlavonországban; sőt: Dalmáciában, Moldvában és Olahországban — magyarországi születésű ember bármilyen nyelven írt”. A nagyobb világosság kedvéért hozzá kellett volna tennie, hogy az írók a Regnum Hungariae középkori, történeti határait tartották szem előtt, és ezen terület irodalmiságának adatait igyekeztek műyükben összefoglalni. Egyáltalán nem „hallatlanul ösztönös” folyamat ez, mint Sükösd véli, hanem az akkori magyarországi tudat megnyilatkozása. Az egykorú tudomány és közvélekedés egyaránt vallotta például a hun—avar—magyar rokonságot, sőt azonoságot: Abaris és Anacharsis tehát magyaroknak voltak tekinthetők, és annak vette őket Weszprémi is. Moller Dániel Vilmost, az orvos Moller Károly Ottó nagybátyját, teljes joggal magyar írónak lehetett és lehet is tekinteni: ha valami kifogása lett volna ugyanis e cím ellen, biztosan szolt volna, hogy a mellette dolgozó Czvittinger ne vegye fel a lexikonába. Tény azonban, hogy nemcsak nem emelt kifogást, hanem támogatta fiatal honfitársát. Szó sincsen tehát itt „tágkeblű és fesztelen „nationalizmusról” az írók magyarságkonceptiója semmiképpen nem „minden átgondoltság nélküli emocionális fűtöttség”, melynek „szálait értelmileg nem is próbálják felfejteni”. Sükösd maga is tudja, hogy Czvittingernél és társainál a „kezdődő nemzeti öntudat” jelenségével áll szemben. Miért gúnyolódik hát ennek megnyilvánulásain, miért hasonlítja a szélsőséges

nacionalizmushoz szemléletüket, ahelyett hogy határozottan elválasztaná attól, és miért nem próbálja inkább megérteni?

A távlati szemlélet okozza, hogy a szerző a historia litteraria keretén belül nem nagyon tud mit kezdeni Weszprémi *Biographiájával*. Fel sem veti a kérdést, hogy miért éppen az orvosokról készült speciális bio-biográfia a XVIII. századi Magyarországon, és nem próbálja meg tisztázni, milyen viszonyban van Weszprémi munkája Horányi *Memoriájával*, amely az ő művével egy időben készült. Nem nyomozza a magyar orvosi rend, mint az értelmiség egyik rétege kialakulásának kérdését, kapcsolatban a kor természettudományos érdeklődésével, a kormánypolitikához fűződő kapcsolatokat, ami pedig az Anton Störcknek szóló ajánlásból nyilvánvaló. Sükösd látását ebben a részben tárgyi tévedések is homályosítják. Bél Mátyás nem Jéna, hanem a hallei egyetem hallgatója volt; tisztázták már azt is, hogy Francke *személyének* az államismereti iskola magyarországi pályájában vajmi kevés szerep jutott; a *Notitia* célja egyáltalán nem „ama életfeltételek megállapítása, melyek mind ez ideig a magyarság kereteit adták”, hanem nagyon is a jövőbe mutató: az ország sokoldalú, tudományos leírása, alapvetésül a várvavárt modern gazdasági és társadalmi fejlődéshez. Cornides Dániel nem jezsuita, nem vallástörténész, még csak nem is katolikus; Wagner Károly nevében a P. patert jelent, tekintve, hogy ő jezsuita volt; a Rádayak még köznemesi sorban gyűjtötték könyvtárakat, különösen gazdagok soha nem voltak, a főúri címet a tolerancia-rendelet után, II. Józseftől kapták. S ha már itt tartunk, hadd tegyük szóvá azt is, hogy Fekete János váltott ugyan leveleket Voltaire-ral, de azért még nincs okunk azt mondani, hogy „elárasztotta” leveleivel; csak feltevés, hogy Weszprémi levelezett Batsányival, túlzás az olyan megfogalmazás, hogy „cikket irt a Magyar Múzeumba”: az igazat megvallva nem tudjuk, hogyan került a magyar koronáról írott *Elmélkedés* a kassai folyóiratba; alighanem túlzás az a kitétel is, hogy Spielenberg Pál materialista nézeteket vallott.

Ez utóbbiak azonban a stílus lendületének tett engedmények inkább, mint tárgyi hibák. Sükösd ti. jól, elevenen ír, csak olykor felüle-

tesen és pontatlanul. Legyen szabad a szerzőt néhány hibára figyelmeztetnünk. Nem értjük, miért nevezi „homályos”-nak Weszprémi életét azért, mert bizonyos szakaszai kevésbé ismerjük; a szónak ugyanis „obscurus” értelme van, ami éppen nem illik a debreceni orvosra. Vannak más pongyolások is: a császári rendelet „likvidálja” a protestáns egyházközösséget, a Habsburg-párti Weszprémi „elveti” II. Rákóczi Ferencet stb.

Végezetül néhány szót Sükösd latin idézetéről. Helyes, hogy azokat magyar fordításban hozza a szerző, hiba azonban a jegyzetben sem közölni az eredeti szöveget. Ezt kívánná meg a filológiai pontosság, s ha ott lennének, nem kellene az olvasónak az eredetit megkeresnie, ha kétsége támad a magyar fordítás hűsége tekintetében. Meg kell mondanunk, hogy több helyen gyanút keltenek e szövegrészek, s az eredetivel összevetve azokat, a gyanú nem bizonyul alaptalannak. A 61. lapon pl. Sükösd Weszprémi egyik Prayhoz intézett levelének részletét adja magyarul, amely nem rég jelent meg eredeti nyelven. (MKSz 1957. 167.) Ebből az derül ki, hogy Weszprémi nem Pray két művét kéri, hanem két *instrumentum litterariumot*, vagyis *oklevelet*, s ezek természetesen nem Pray *könyvtárában*, hanem „in scriniis tuis”, tehát *szekrényében, ládjában, fiókjában* vannak meg; ugyanitt ezt a kifejezést: „per communia Reipublicae litterariae Hungaricae nostrae sacra” semmiképpen nem lehet úgy fordítani, hogy „a magyar írói közösség üdve érdekében” kér valamit Weszprémi. (Egy lappal később a „republica litteraria” kifejezést már *tudományos élettel* fordítja a szerző.) Hasonló pontatlanságok, kihagyások más idézetek fordításában is akadnak.

Mindezek a hibák korántsem rontják le a könyv értékét, amelyet véleményünk szerint nagy haszonnal forgatnak majd a szakemberek. Az élesszemű, művelt és igen tehetséges szerzőtől azt várjuk, hogy alapos és körültekintő anyagfeldolgozó munkával tovább folytatja a magyar felvilágosodás előtörténetében elkezdett kutatásait, és reméljük, hogy a továbbiakban még számos eredménnyel gazdagítja tudományos ismereteinket.

Tarnai Andor

A históriás énekmondásról az irodalomban járatosaknak a XVI. század legnépszerűbb énekes műfaja, a históriás ének és Tinódi ötlík eszébe. Kevesen gondolnak azonban arra, hogy e műfaj paraszti változata nálunk néhány évtizeddel ezelőtt még többféle virágzott. Maga a néprajzi szakirodalom is éppen csak a létezésükről emlékezett meg eddig. Takács Lajosnak szinte a tizenkettedik órában sikerült még a műfaj életéről hiteles adatokat maguktól az énekesektől összegyűjteni, s az énekesek életformájával is közelebbről megismerkedni. Ma már a falusi históriások közül egy sem tevékenykedik; 1953-ban négyen éltek még, közülük is ketten túl a nyolcvan esztendőn. Takács Lajos tanulmányának érdekessége és igazi jelentősége éppen abban rejlik, hogy „élő forrásai” alapján részletesen mutatja be a históriák alkotását, előadását, életét, s igyekszik e műveknek a régi énekhagyományhoz való kapcsolatát is felderíteni. Nemcsak a néprajzos, az irodalomtörténetész számára is izgalmas kérdés ez, hiszen a história, avagy egykori elődje az igaz történetet elbeszélő históriás ének, a könyvnyomtatás korának az a tipikus átmeneti műfaja, amely egy meghatározott időszakban valamely az írás-olvasást éppen elsajátító világi társadalmi rétegnek ének- és olvasmányigényét hivatott kielégíteni. Ennyiben ez a műfaj a nép egy-egy társadalmi rétegében mindaddig eleven, amíg az olvasás igénye el nem nyomja az éneket és feleslegessé nem teszi a históriást. Így volt ez nálunk első ízben a XVI. században, amikor a főúri, nemesi és polgári rétegek szélesebb körében terjedt el az írás-olvasás. A XVI. századi históriás ének műfaja azonban a XVII. század első felében elhal. A históriázásnak milyen kapcsolatai, összefüggései és útjai vezetnek innen a XIX. század közepéig, a paraszti históriáig, az bizony még alapos kutatásra szorul. Takács is azt írja: „Hogy mikor szálltak le paraszti szintre, azt pontosan nem is tudnánk megmondani. Akkor szaporodtak el nagyobb mértékben, amikor az írás-olvasás elterjedése a műfaj paraszti kibontakozását is lehetővé tette. Ez pedig a múlt század közepétől következett be... A história múlt század végi nagy fellendülése egyúttal a műfaj utolsó felfolbanása is volt...” (71. l.)

A tanulmányunk több mint felét a históriások működésére, életére vonatkozó fejzettek alkotják. Ezekből részletesen értesülünk a históriások vándorlásáról, amelyek során állandóan új témák, események, hírek után kutattak, hogy hallgatóságukat szüntelenül

aktuális históriákkal lephessék meg. A hirtelen nagyobb részét, amelyből énekeiket írták, közvetlen utánjárással szerezték meg, akárcsak a XVI. században Tinódi. De merítették helyi és vándorhagyományokból, élő és régi írásos anyagból, sőt a századforduló óta egyre gyakrabban a napilapokból is. Az előadott témák: szerelmi történetek, gyilkosságok, szerencsétlenek, árvák, bajba jutottak esetei, az elnyomott paraszti nép helyzetét és szemléletét tükröztető események. Az újságoló históriát, amint a hírről értesültek, azon nyomban versbe szedték. De nem mindig kellett ilyen hirtelen megírni a históriát, akadtak szép számmal időtállóbb témák is. Persze a szerzők sem voltak egyformán tehetségesek. Volt olyan énekes is, aki nem tudott verset írni, viszont nem volt ritka az olyan szövegíró sem, aki maga sohasem históriázott. A históriák írásában erősen érvényesült a hagyományos forma és kompozíció, emellett azonban a népi balladastílusnak is igen jelentékeny hatása figyelhető meg a históriák egy részén. A legkedveltebb versforma a páros rímű négyesoros 11-es és 12-es strófa volt, de akadtak nagy számban bonyolultabb szerkezetek is. A szöveg dallamban született, s amíg írták, dúdolták hozzá a dallamot. Egy szövegre alkalmazhattak több dallamot és ugyanazt a dallamot ráhúzhatták több históriára is. Az elkészült históriát azonnal kinyomtatták, mégpedig legalább ezer, de gyakran mindjárt négy-ötezer példányban. Egy kétleveles históriát kettő-öt krajcárért adtak, tehát kb. tízszeres haszonnal. Rendszeresen jártak velük a vásárokat, piacokat, búcsúkat. A históriákat jól megválasztott forgalmas helyen énekelték, de az énekes előadásnak valójában már csak az a szerepe volt, hogy a közönséget a kinyomtatott história megvásárlására indítsa.

Nagy vonásokkal így foglalhatjuk össze a paraszti históriák születésének és terjesztésének módját. De az itt vázlatosan előadottakból is kiténik: mennyi rokonság fűzi össze a XVI. századi históriás éneket a XIX—XX. század paraszti históriájával és a históriást XVI. századi ősiével. A részleteket vizsgálva még inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az eltérő kor és társadalmi viszonyok következtében szükségszerűen fellépő számos különbség ellenére, analógiás alapon a XVI. századi históriás ének igen sok olyan jelenségére találunk a mai históriások gyakorlatában magyarázatot, amelyek eddig rejtve maradtak előttünk. Irodalomtörténeti szempontból Takács dolgozatának ez egyik leg-

nagyobb értéke, még akkor is, ha csak futólag érinti, vagy olykor meg sem említi e vonatkozásokat. Leírásaiban azonban az irodalomtörténész rengeteg hasonlítható, gondolatébresztő megfigyelésre lel, mégpedig nemcsak a már említett első részben, hanem a történelmi témákról, a kompozícióról, a kezdő- és záróformulákról, vagy a műfaj felbomlásáról szóló fejezetekben is. Kutatásai tehát mind a folklór, mind az irodalomtörténet számára egyrészt sok újat mondanak, másrészt az eddig csak sejtéseken vagy feltételezéseken alapuló következtetések helyességét a gyakorlatból, a tapasztalatból merített érvekkel igazolják, illetőleg cáfolják.

A szerző úttörő jelentőségű tanulmánya bármennyi komoly eredményt mutathat fel máris, azzal Takács maga is tisztában van, hogy a felmerülő kérdéseknek csak egy részét oldotta meg. Nem is a téma lezárására törekedett, hanem a figyelem felkeltésére, a históriások bemutatására. Valóban ebben van munkájának fő erőssége. Bár úgy érezzük, hogy leíró részében sem mondotta el mindazt, amit tárgyáról tud, s deskriptív fejezeteiben is vannak egyenetlenségek: a históriások életkörülményeinek részletezésében néha túlságosan is elmerül, máskor pedig egészen váratlanul nagyon is tömörre, sőt fukarrá válik a közlendőkben. Holott nyilvánvalóan lett volna még mondanivalója a problémáról, ha következetesebben vagy elmélyültebben végig gondolja. A históriák dallamáról néhány eléggé külsőséges, bár nem lényegtelen megfigyelésen kívül semmit sem mond. Alig hihető pedig, hogy (énekes műfajról lévén szó!) éppen dallamuk gyűjtéséről és vizsgálatáról feledkezett volna meg. Hiszen az ilyen kérdések: a históriákat milyen dallamokra énekeltek, milyen eredetűek ezek a dallamok, a históriások honnan vették át, vagy örökölték azokat, módosítottak-e rajtuk, szereztek-e a históriások maguk is önálló dallamokat? — e kérdésekre adott válasz nem csupán a paraszti históriák dallamvilágának feltárása szempontjából fontos. Nem lehetetlen, hogy az általában konzervatívabb viselkedésű dallamok vezetnek el esetleg a paraszti históriák történelmi előzményeinek, korábbi rokon műfajokkal való közvetlenebb kapcsolatainak felderítéséhez. E példa egyúttal azt is

megvilágítja, hogy a tanulmány leíró részének fogyatékoságai a történelmi összefüggések kibontásának lehetőségeit is elfojtják. Pedig ez amúgy sem erős oldala a dolgozatnak. Történelmi utalásai legtöbbször túlságosan szűkszavúak; ennek következtében helyenként homályossá és félreérthetővé válnak. Így például, amikor azt írja: „A história útja tehát elég világos: a főúri környezetből indult ki az énekes-verses szöveg a paraszti közönség felé, ahol a kulturális változásnak megfelelően egyre jobban olvasmánnyá vált.” (9. l.) Sajnos, az előzőkben mindössze annyit mond el, hogy a *história* szó a XVI—XVII. században olyan igaz történetet jelölt, amit énekelve előadhattak. Ebből, valamint a história paraszti értelmezéséből azonban még egyáltalán nem világos a história útja a főúri környezetből a paraszti közönség felé, hisz éppen ez az út mind a mai napig felderítetlen. De van a mondatban egy másik félreérthető kijelentés is: annak második fele ugyanis úgy értelmezhető, mintha az énekes-verses szöveg *csakis* a paraszti közönség körében vált volna egyre jobban olvasmánnyá. Takács Lajos azonban nyilván nem ezt akarta mondani, hiszen a históriások ének korábban a nemesi és polgári közönség körében szintén egyre inkább olvasmánnyá vált.

A túlzott tömörségre törekvésből eredő ilyenféle félreérthető fogalmazások, azt hiszem, talán eleve eltűnnének Takács munkájából, ha a históriásoknak és históriáknak nem egy ilyen rövidre fogott tanulmányt szentelne, hanem egy teljes monográfiát, amint azt a téma nagyon is megérdemelné. Ebben módja nyílnék egyrészt arra, hogy alaposan és részletesen kidolgozza azokat a kérdéseket, amelyeket most egy vagy más oknál fogva még csak vázlatosan vagy egyáltalán nem érintett, másrészt, hogy majd a történelmi vonatkozásoknak is szélesebb és biztosabb távlatú rajzát nyújtsa. Összegyűjtött bő anyaga, a szerző felkészültsége és a kérdések megoldásához való kitűnő érzéke egyaránt biztosítékai annak, hogy mind a folklór, mind pedig az irodalomtörténet számára komoly nyereség volna, ha megkezdett munkáját monográfiává bővítené.

Varjas Béla

## ANTAL ÁRPÁD: SZENTIVÁNI MIHÁLY

Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó Bukarest, 1958.

Vannak írók, akiket újra és újra fel kell fedezni. Antal Árpád elmélyült, adott lehetőségeit mértéktartóan, ám lényegében alaposan kihasználó Szentiváni-tanulmánya ezt juttatja az olvasó eszébe.

Igaz, hogy Szentiváni kulcsfontosságú életművéről eddig is voltak helytálló, ismereteink, mégis: munkásságának szakszerű, az életrajzi vonatkozásokra is ügyelő marxista feldolgozását mindmáig joggal hiányoltuk.

Szabó Anna közismert disszertációja (*Szentiváni Mihály összes költeményei*. Budapest 1930) csak az életmű legkézenfekvőbb adatainak összegyűjtésére vállalkozott, s ezzel egyidejűleg — akkor megbízhatónak hitt filológiai munkával — közzétette Szentiváni mindaddig zsebkönyvekben, újságokban meghúzó verseit, összesen huszonegyet. Szabó Anna munkája nyomán Horváth János vette bonckés alá Szentiváni költészetét és állapította meg aforisztikus tömörséggel: az Petőfi fellépését közvetlenül készítette elő, mégpedig nemcsak a „szegénység s a népen belüli társadalmi tagozódás által kitermelt lírai helyzetek” hosszú időkre „természetesenként ható kifejezésével, hanem annyiban is, hogy Szentiváni dalai egyike-másikából már „tökéletes szabotossággal halljuk előzengetni... a tiszta magyar ritmust” (*A magyar irodalmi népiesség*... 347). Mármost, ha Antal Árpád könyvét eme előzmények ismeretében nézi az olvasó (arra is tekintettel, hogy irodalomtörténetünk két nagy egyénisége, Kemény Zsigmond és Gyulai Pál fontosnak tartották Szentiváni életművének tüzetes feldolgozását), vizsgálódásainak eredménye csak öröme szolgálat; Antal Árpád kismonográfiája több szolgálatot tett a Szentiváni-kutatásoknak, mint elődeinek munkásságaeggyüttvéve. Szentiváni fiatalkori verseinek gondos felkutatásával ezek száma ezzel 65-re emelkedett és időrendbe sorolásával Antal Árpád meggyőzővé tette az eddig csak gyanított tételt, hogy tudniillik az erdélyi irodalmi népiesség legelső magyar nyelvű kísérletei — sorukban Szentivánié, mint Kriza mellett a legrangosabbé — a Székelyföldről, a couleur locale tekintetében oly jellegzetes tájegységről, és az 1830-as évek elején Kolozsvárott kezdeményezett vers- és dallamgyűjtő kísérletekből — az Erdély „felfedezését” célzó vándorlásokon szerzett folklór-élményből sarjadtak. Ugyanez vonatkozik a Szentiváni ifjúkorával kapcsolatos, életrajzi vonatkozású eredményekre is (lásd *Az országgyűlési ifjúság szervezője és a vándor* c. fejezeteket), valamint ezen új ismereteinknek Szentiváni költészetével történő egybevetésére is. Antal Árpád bizonyította be végérvényesen: Szentiváni verseiben nem a véletlen, ellenkezőleg, a tudatos feladatvállalás ötvözi egyé a politikailag népi érdekű nemzeti költészet korai hajtásait az esztétikai tekintetben népi jellegű, népies költészet hagyományaival.

Antal Árpád igen nagy figyelemben részesítette Szentiváni életművének belső összefüggéseit; marxista módszeréből következően azt állította vizsgálódásai középpontjába, hogy Szentiváni munkássága a Reménymozgalom után hovatovább tematikai vonatkozásokban is feloldódni készült az erdélyi reformkor patriotizmusában és demok-

ratikus-politikai eszmekörében. Legfőbb tanulságul azt állapíthatjuk meg: immáron bizonyos, hogy az erdélyi reformkor irodalomtörténetének Szentiváni a maga szintetikus egyéniségével költészeti, kritikai és esztétikai vonatkozásokban éppen olyan kulcsfontosságú szereplője, ahogyan a regény tekintetében Kemény Zsigmond és Jósika Miklós. És áll ez a tétel a történettudományokra is: ezen túl az sem kétséges, hogy a nemzetiségi kérdés reformkori szakaszát kutató történészek többé nem nélkülözhetik sem a Szentiváni-publicisztika tanulmányozását, sem Antal Árpád korrekt, tárgyias megállapításait (lásd *A politikus és publicista* c. fejezetet), mind a nemzetiségi kérdést, mint a történeti fejlődés egyéb területeit illetően. A mi számunkra — tekintettel persze a történeti érdekű kutatási eredményekre is —, az irodalomtörténetet illető eredmények a fontosabbak. A monográfia legelső oldalain már nyomban ilyenekkel találkozhatunk. A könyv első négy fejezete (*A „satyrikus” diák*’, *Az országgyűlési ifjúság szervezője*, *A vándor és A Remény szerkesztője*) ékesen bizonyítja, hogy Szentiváni komplexebb egyéniség volt, mint akármelyik magyarországi kortársa — a kényszerű erdélyi viszonyok nevelték azzá; szükségből, ám lényegében szerencsésen, egymaga látta el nemzedékek feladatát; egyaránt művelte a politikát és a tudományt, az esztétikát és a szépirodalmat, és mindezt kellő színvonalon, érdemben. Az erre vonatkozó, adatok tömegével dokumentált bizonyítékok néha egyenesen megdöbbenőek! Hiszen már *A „satyrikus” diák* c. fejezetből (évek: 1831—34) kitűnik, hogy Szentiváni nagyjában olyan szigorú és következetesen elyszerű kritikái elveket vallott magáénak, mint Bajza József — évek múlva.

Antal Árpád azonban, sajnos, a kutatásai- ból önként adódó analógiák vizsgálatára, így a magyarországi és az erdélyi fejlődés eltérő mozzanatainak még alaposabb számbavételére nem mindig kerít sort. Pedig nem kétséges, ha egy-két bekezdést szentelt volna a Kisfaludy Társaság oly gyakran idézett 1841-es pályatételének (*Mit értünk nemzeti- ség és népiesség alatt a költészetben?*) és e pályázat magyarországi visszhangjának érdemi vizsgálatára, illetve, ha az így kapott eredményt egybevetette volna Szentiváni jól kihüvelykezhető esztétikai nézeteivel, könyve még tárgyyszerűbben bizonyíthatná Szentiváni kulcs-szerű, összetett egyéniségét.

Vannak persze érintkezési pontok — és bőven —, ahol Antal Árpád alaposabban elemzi az Erdélyben történeteket és azok Királyhágón túli megfelelőit, mint például *A novellista* c. fejezetben is. Itt mintha ellensúlyozni akarná Szabó Annának és Szinnyei Ferencnek Szentiváni novelláit illető, méltánytalanul elmarasztaló, igaztalan ítéletét,

de mértéktartóan; Antal is tudatában van, hogy e novellák távolról sem remekművek, mivel Szentiváni „csak zsenjét, első próbálkozásait írta meg”.

A fejlődéstörténeti kép, melybe e novellákat beágyazza, általában meggyőző, noha a kelleténél szűkszavúbb. Mindössze tematikai vonatkozásokban vizsgálja Szentiváni műveit és eképpen is főleg úgy, mint a Csató- és Kovács-féle novellák ellendarabjait. Így részben ebből adódik, hogy tételeinek egyike: az 1830-as évek derekától a komolyabb, társadalmi és történelmi tárgyú szépprózát újabb törekvések kezdik hatalmukba keríteni; hogy a romantika francia változata (Szentiváni első novelláit, helyesen, ide sorolja) mindinkább kiszorítja a német hatást mutató romantikus irányzatot — ugyanúgy helytálló, ahogyan vitatható, hogy a legelső Szentiváni-novellák példáiként említett Vörösmarty-elbeszélések vajon mindenben a francia romantika hatását tükrözik-e. Talán nem lett volna felesleges ezt a párhuzamot csak a Csiga Mártonra vonatkoztatni, mivel eképpen vizsgálódásai körét általában is tágíthatta volna. Nem hagyható figyelmen kívül ugyanis, hogy a romantikus és a realista elemek egymásba játszása ezekben az években és épp legjobbak esetében általánosnak mondható; hogy a szertelenül csapongó szerkezet, a motivációk stb. és az általuk megtestesülő, számunkra oly fontos társadalmi mondanivaló nemcsak Szentiváni novelláiban ötvöződnek egygyé (*Ételvivő leány*, *Megbüntetem az atyáknak vétkeket a fiakban*), és nemcsak Vörösmarty egyes darabjaiban figyelhetők meg, — megtalálható az, általában mint a realizmus és a romantika francia válfájának keveredése akár a fiatal Jókai munkásságában is (*Nepean sziget*).

Az analógiák ilyesfajta elmulasztása tekintetében a *Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon* c. novella elemzését is meg lehetne említeni, annak ellenére, hogy a novella társadalmi mondanivalójának taglalása alapjaiban helyes, legfeljebb a megírás módját tekintve hagy kívánnivalókat. Ami itt a legfeltűnőbb, talán az, hogy Széchenyi munkásságára, annak minden bizonnal megvolt hatására Antal Árpád sehol sem utal. Pedig Szentiváni oly helyesen dicsért, valóban szemléletes leírása (79—80. lap) voltaképpen nem elözmeny nélküli; a *Világnak* a nemesi birtok külsőségeit tárgyazó részei már előlegezik, sugallják ezt a módszert. Nem kétséges: Antal Árpád effajta, munkájából hiányzó vizsgálódásokkal jobban körülhatárolhatta volna Szentiváni szépprózájának osztálytartalmát, társadalmi mondanivalóját. Így az egészében igen értékes mondanivalóját néha feleslegesen meg-megszakító általánosításokat is elkerülhette volna; — csak példaként: szerinte Szentiváni társa-

dalmi mondanivalóját jellemzik a „közvetlenség, frissesség és szellemesség”, „frappáns, szellemes fordulatok”, a „hanyagul odavetett, de céljukat soha el nem tévesztő gúnyos megjegyzések”, a „kitűnően alkalmazott pointírozás” (77. lap) stb. — továbbá: „Szentiváni szemléletét alapvetően jellemzi a megsemmisítő kritika, az igazság könnyörtelen kimondása, a hamis illúziók hiánya”, mivel „nagy erényei: gyökerében kritikai, a feudális nemesség irányában illúziótlan szemlélete, kitűnő környezetrajzoló és típusalkotó képessége” adják munkái értelmét (76.; 77. lap) stb. Szinte elkerülhetetlen, hogy az ilyen, a novellaelemzés önkörében folytatott vizsgálat néhol ne vezessen vulgáris megoldásokra, s ebből következően zurnalizta írásmódra is, mint ahogyan a 79—80. lapokon, ahol ez áll: „hangsúlyoznunk kell Szentiváni satirájának kíméletet nem ismerő, az együttérzés legparányibb elemét is nélkülöző, vesékgig ható élességét. Valóban a gyűlölet indulata izzik ezekben a sorokban minden ellen, ami ósdi és elavult, s embertelen törpességével, hitvánságával útját próbálja állani az új győzelmének. Művészi szempontból is figyelmet érdemel (!) a satirikus ábrázolásnak itt alkalmazott eljárása”.

Ezek az elírások irodalomtörténeti szemléletünk, munkastílusunk korábbi éveit idézik, de csak elvétve, a monográfia egészére nem ez a látásmód jellemző. Megemlítjük is csupán a példa okáért szükséges, a jövő érdekében, tanulságul mindannyiunk számára. A könyv olvasójának sem ezek, a jövőben egykönnyen kijavítható hibák maradnak meg emlékezetében, hanem egy, a könyv olvasására alapozott sokkal fontosabb következtetés: Antal Árpádnak hozzá kellene fognia e kor erdélyi irodalmának általában vett feldolgozásához. Felkészültsége erre nemcsak hogy alkalmassá teszi, valósággal predesztinálja is. Antal Árpádra várna Szentiváni írásainak immár égetően sürgős közzététele is, hiszen könyvének filológiai eredményei már-már így is egy tudományos igényű, szövegkritikai kiadás jegyzetanyagába kívánkoznak. Jegyzetei, megjegyzései ugyanis példásan tárgyszerűek (egy esetet kivéve, amikor bizonyára véletlenül, Horváth János is azok közé sorolja, akik tagadták az 1834-es önképzőkori szervezkedések és a kolozsvári politikai megmozdulások kapcsolatát — lásd a 15—16. lapokat és e megállapítás jegyzet-részt —, holott Horváth János erről sohasem írt); ha tekintettel volna azokra fektetett munkájára, s elvállalná a szöveg-gondozás immáron órá haruló gondjait is, igen nagy szolgálatot tenne a történeti és az irodalomtörténeti kutatásoknak egyaránt, mind a testvéri Román Népköztársaságban, mind hazánkban.

Somogyi Sándor